

Ladislav Novomeský és a szlovák–magyar kapcsolatok

JÓZSEF KISS
NOVOMESKÝ AND THE SLOVAK-HUNGARIAN RELATIONSHIPS

94(437.6)-051*19"
94(437.6)=(511.141)
323.15(437.6)=(511.141)

Ladislav Novomeský, anti-fascist national front policy, the state of the Hungarian minority living in Slovakia, Gyula Illyés

A pozsonyi Madách Kiadó az 1989-es év végén válogatást jelentetett meg Nagy Judit fordításában, Duba Gyula utószavával – *Az időszerűség időtlensége* címmel Ladislav Novomeský esszéiből, tanulmányaiból és cikkeiből.¹ A kötet akkor látott napvilágot, amikor a rezsim végőráit élte. A visszhang nem is volt híján az olyasfajta megjegyzéseknek, hogy mi is lesz a kiadvány sorsa. Úgy tűnt, hogy nemcsak a publicista Novomeskýre, hanem magára a több mint 15 éve eltávozott költő életművére is újabb fogantatású elhallgattatás vár. Persze, most már nem olyan praktikák jóvoltából, mint amelyeket a bukott rendszer saját híveivel szemben is kíméletlenül alkalmazott, hanem a változásokat kísérő társadalmi légkör radikalizmusának újabb egyoldalúságai folytán. Nem érdektelen, hogy a kötet egyik 1935-ből származó írása a költői alkotó munka és az irodalmi befogadás kérdéseivel foglalkozott. A szerző rámutatott arra, hogy nemcsak az eredendően alkotás-lélektani, irodalomkritikai, sőt kifejezetten művészetpolitikai tényezők idézhetnek elő művészeti atrófiát.²

Így vagy úgy, de a közép-európai rendszerváltást követően fokozott szerephez jutott a költő közéleti szerepvállalásának megítélését magára a költői életműre is rávetítő, politikai eredetű rokon- és ellenszenvnek. Ugyanakkor hangot kapott Novomeský személye sokrétűségének az elismerése. Hogy is állunk akkor költészetének, eszmei-világnézeti alapállásának és személye közéleti cselekvőkészségének a szinkretizmusával, különös tekintettel a szlovák–magyar kapcsolatokban játszott szerepével?

1989 végén kevesen lehettek azok, akik úgy vélték, hogy az idő távlatából a gyökeresen megváltozó viszonyok között sem becsülhető le a költő figyelmeztetése ama „reális alapokra”, tehát olyan szemlélet szükségességére, mely a valóságot igyekszik megragadni a maga összetettségében, ellentmondásaiban és ellentéteiben. Igaz ugyan, hogy Novomeský ezeket a társadalmi jelenségeket politikai beállítottságának a korlátai között érzékelte, de épp költői érzékenysége könnyítette meg számára, hogy a valósághoz ne megszépítve és ne eszményítve viszonyuljon.

Ismeretes, hogy Novomeský Budapesten született, és ott töltötte gyermekkorát. Az elmúlt évtizedekben gyakran és nem alaptalanul emlegették a *Budapesti tavasz 1919* című írását,³ amely a budapesti Barcsay utcai gimnázium diákjának lelkivilágába visszazökkenve, látszólagos távolságtartással, a forradalmi események utólagos ígézetét lefojtva a kommün mindennapjainak nyomorúságát is felidézte. Egy másik, immár a harmincas évekből származó magyarországi élményleírásban⁴ „hősiesen groteszk, avagy groteszkül hősies” – ahogy Sziklay László írja⁵ – hangnemben örökítette meg a gyűlöletes Horthy-rezsim csendőreinek győri fogságában megélt kalandjait. A múltban, ennek mintegy cseh-szlovákiai kiegyensúlyozásaként a róla szóló írásokban felfedezésszámba menő leleményként figyeltettek fel arra, hogy a fiatal újságíró a kosúti sortűz tragikus végkimenetelének gyászos színeibe miként volt képes könnyed íróniával beleszóni: a golyózáporral elárasztott magyar tüntetők nem értették a csendőrök nyelvét. Mindez éppúgy magán viselte az ideológiai indítatás kiélező jegyeit, mint az emberi mozzanatok iránti velleitását. Ezek az írások adták meg Novomeský publicisztikájának magyar vonatkozásaira kitérő, hetvenes évekbeli méltatások irányvonalát. Természetesen magyar közegben kiemelt hangsúlyt kaptak Novomeskýnek a Sarló-mozgalom tagjaival kialakult – a mozgalmat a kommunista platform elfogadása felé orientáló – kapcsolatai.⁶

Mindezek árnyékában elhomályosult, hogy Novomeský közéleti-publicisztikai szerepvállalása a harmincas évek második felében, a szlovák–magyar közeledést a kommunista párt népfrempolitikájának szellemében szorgalmazva, tartalmában is új dimenziókat öltött. Dél-Szlovákiában több, a szlovák–magyar összefogás szellemében rendezett összejövetelen, megmozduláson vett részt.⁷ A hetvenes évek szlovák publicisztikájának figyelme ezzel kapcsolatban jórészt az 1938. júliusi, a Csehszlovák Köztársaság megvédésért, a polgári demokratikus rendszer fennmaradásáért kiálló kassai népmanifesztáción – ahol Fábry Zoltán is felszólalt – mondott beszédére korlátozódott.⁸ A szlovák közegben figyelmen kívül rekedt Novomeskýnek az az írása, amely csak magyarul, a *Magyar Nap* című népfremp-szellemiségű lapban jelent meg *Nem ellenetek, hanem veletek* címmel.⁹ Novomeský ebben a cikkében korrigálta az 1848–49-es forradalommal kapcsolatos korábbi nézetét, amely a szláv-ságnak éretlenséget és eleve reakciós beállítottságot tulajdonító marxi forradalom-elmélet leegyszerűsítő téziseiből indult ki.¹⁰ Jó öt évvel később, 1938-ban már árnyaltabb, reálisabb szemléletet alkalmazva jellemezte a bécsi udvar oldalára sodródott szlovák nemzeti mozgalmat. Ennek szövevényes, a nemzeti és a szociális tényezők összefonódásából eredeztetett okait keresve meghatározó ösztönzést mértett Illyés Gyulának akkortájt megjelent Petőfi-életrajzából. Illyés Gyula plasztikus képet nyújtott a plebejus, forradalmi demokratikus erőknek a szerepéről, amelyeket nem tekintett a forradalomban vezető szerepet játszó nemesi középréteg valamiféle mellékágának. Csakhogy a forradalomnak ez a plebejusi értelmezése illúziókat keltett a forradalmi radikalizmus tényleges erejét és súlyát illetően, minthogy az nem volt érett és képes arra, hogy a feudális rendszer alapjainak forradalmi felszámolására és a nemzeti függetlenség kivívására irányuló küzdelem élére kerüljön. Képes volt azonban nyomást gyakorolni a forradalom vezető erejére, a liberális nemesiségre a polgári átalakulás vívmányainak keresztülvitelében. E probléma érzékelésében mutatkozó túlzott, sőt illuzórikus elvárások ahhoz a vélekedéshez vezettek, hogy Kossuth támaszkodása a középnemességre, sőt az arisztokrácia liberalizmus-

ra hajló szárnyára szubjektivizmusból fakadt, nem pedig a polgári átalakításban érdekelt vagy azzá tehető valamennyi társadalmi erővel való szükségszerű összefogás megteremtésére, a forradalmi átalakulás minél szélesebb társadalmi bázisának kialakítására. Az említett írás tanúsága szerint Novomeskýre is ugyancsak kedvezően (ha nem kifejezetten a reveláció erejével) hatott ez a nézet, amely ösztönzést adott ahhoz, hogy a forradalmi folyamat egészén belül árnyaltabban ítélje meg az egyes társadalmi erők színre lépését. A radikális szárny szerepének felfokozása lehetővé tette számára annak az ellentmondásnak a bizonyos fokú feloldását, amely a forradalom iránti elismerés és a nem magyar népek autonómiatörekvéseivel szembeni intoleráns, a magyar hegemoniához, a történeti magyar állam egységének megőrzéséhez ragaszkodó nemesi liberalizmussal élesen szembeszegülő szlovák álláspont között feszült. Mindeközben Novomeskýnek a fasizmus elleni összefogást szorgalmazó aktualizáló igyekezete nem vezetett teljes ahistorizmushoz. Maga igyekezett szavakban is elhatárolódnival attól, hogy a „mi lett volna, ha”-féle utólagos meddő elmélgedések gyanújába keveredjen. A történelmi fejleményeket folyamatként fogta fel, melyben a meghatározó vonulatokat kifejezésre juttató események hol búvópatakként rejtőzködnek, hol pedig a felszínre törnek. „A márciusi harc nem fejeződött be a korábbi időszakának likvidálásával, és az évtizedek messzeségéből napjainkig nyúlnak azok a meg nem valósított (mert meg nem értett) törekvések, melyek a nemzeti felszabadító harc forradalmasítására, demokratizálására és az urak elleni kielezésére irányultak” – írta cikkében. Innen eredeztette az 1848–49-es forradalom és szabadságharc üzenetét: „...a magyarok ilyen irányú törekvésükben ma már nem találnának bennünket magukkal szemben, hanem az oldalukon!”

Novomeský historizmusa 1949-ben, majd egy évtized múltán az 1848–49-es forradalmat, illetve Petőfi személyiségét illetően a költő halálának 100. évfordulója alkalmából azonban már jócskán magán viselte a történelmi fejlődés szimplifikálásának nyomait, a kommunista ideológia ama prezentizmusának szellemében, mely szerint a történelmi folyamatok valamennyi „haladó” irányzata és áramlata természetesen a kommunista rendszer megteremtésében csúcsosodik ki. Novomeský Petőfi-portréja ilyen jellegűnek tekinthető, annak ellenére is, hogy valójában az első arra irányuló kísérlet volt, hogy Petőfi alakját és költészetének forradalmiságát bevigye a szlovák köztudatba. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Színházban, az ünnepi megemlékezésen elhangzott előadásában¹¹ rámutatott arra, hogy Petőfi a szlovákok számára – minthogy anyai ágon szlovák származású volt – sokáig renegátnak számított. Ugyanakkor a hivatalos magyar Petőfi-kultusz a költőt a magyar fensőbbeszmé megtestesítőjeként ünnepelte.

Petőfi személyiségének nagyságát Novomeský az 1848–49-es forradalom társadalmi hajtóerőinek szemszögéből s az 1938-ban írt cikkében szereplő értelmezésnek megfelelően méltatta. Figyelmet érdemlő ezzel kapcsolatos megállapítása: Petőfi nem volt azok között, akik közreműködtek a szlovák nemzeti felemelkedés alapjainak megvetésében. Novomeský nyilván ismerte Petőfinek azokat a költői, több mint elmarasztaló jelzőkkel tarkított kirohanásait, amelyeket a bécsi udvarhoz csatlakozó nemzetiségi mozgalmak, így a szlovákság fellépése okán a nem magyar nemzetek címére intézett. Talán sejtette azt is, hogy micsoda paradox helyzet állt elő: éppen Petőfi következetes radikalizmusa szülte minősítéseiben a felháborodással teli intoleranciát, de az egyetemes demokratikus perspektívák jegyében. Novomes-

ký arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy csak a szociális felszabadulás – természetesen a szocialista rendszer keretei között – teremti meg a népek békés együttélésének előfeltételeit. „Ha tehát ma már létezik az a Magyarország, amelyről Petőfi éleslátó tenni akarással álmódott, ha létezik egy olyan Magyarország, amely a költő politikai célkitűzéseit magáévá tette azzal, hogy megfosztotta hatalmuktól a nagybirtokosokat és a többi kizsákmányolókat, akkor nekünk is megvan az okunk, mélyseges okunk, hogy tisztelettel hajoljunk meg a nagy költő és forradalmár Petőfi Sándor emléke előtt” – zárult Novomeský Petőfi méltatása. Ebben a Petőfi iránti viszony megideologizálása is meghatározó szerepet kapott, objektíve, de valóságosan is a Szovjetunió nagyhatalmi, birodalmi törekvéseit szolgáló kommunista tömb formálódásának követelményeihez igazodva. Ugyanakkor érveket szolgáltatott annak a ténynek az elhomályosításához, hogy a háború utáni csehszlovák–magyar ellentéteknek a demokratikus változások talaján történő orvoslásához nem volt meg a politikai készség és akarat. A szóban forgó előadás néhány héttel a csehszlovák–magyar barátsági szerződés ratifikálása után hangzott el és látott napvilágot a sajtóban. Ennek a szerződésnek a megszületését mind csehszlovák, mind magyar részről a reakció mindkét országban végbement felszámolásának tulajdonították. A valóságban ez azt jelentette, hogy reakciónak a polgári demokratikus programjukhoz következetesen ragaszkodó, a hatalom kommunisták általi átvételének és kisajátításának útjában álló politikai pártokat és erőket tekintették. Csehszlovák részről az irredentista veszély megtestesítőit látták azokban a nem kommunista pártokban, amelyek a háború utáni békerendezést és a szomszédokhoz való viszonyt illetően olyan illúziókat tápláltak, hogy a békekonferencián méltánylásra talál Magyarországnak a demokratikus megújulásra és a nemzetiségi viszonyok mindkét ország számára kedvező megoldására irányuló igyekezete. Az ilyen irányú magatartás a csehszlovák politika szemében a két világháború közötti irredentizmus töretlen folytatásának minősült. Ugyanakkor a nemzeti érdekek mellett a magyar kommunistáknak is ki kellett állniuk, ha nem akartak elszigeteltségbe kerülni. Csehszlovákia a győztes államok antifasiszta koalíciójának tagjaként a realitásoktól függetlenül kíméletlenül alkalmazta az egyetemleges felelősségre vonást, a köztársaság felbomlasztásában játszott kollektív szerepet, bűnösséget tulajdonítva a magyaroknak. Mindeközben a csehszlovákiai magyarság sorsával kapcsolatos magatartás mindkét országban része lett a pártok közötti rivalizálásnak és a hatalom totális megragadására irányuló kommunista törekvésnek.

Novomeský a szlovák nemzeti felkelésben játszott szerepénél fogva politikai funkcióba került, a szlovák végrehajtó hatalmi szerv, a Megbízottak Testülete alelnökeként, valamint oktatás- és művelődésügyi megbízottként ennek az ellentmondásos helyzetnek rendkívül neuralgikus pontján találta magát. A kommunista elkötelezettség, a nemzeti elhivatottság, a demokratikus tájékozódás, a költői érzékenységgel párosuló humanista alapállás szinte tudathasadásba hajszólo dilemmák el kellett, hogy állítsa, még ha a világnézeti-ideológiai indítékok és a pártfegyelem megtartásának meggyőződéssé vált vállalása el is fojtotta ezeket.

A neves magyar filmesztéta, Balázs Béla 1946 júniusában a pozsonyi Redutban (az egykori Vigadó épületében) előadást tartott a filmkultúra kérdéseiről, és ebből az alkalomból találkozott Novomeskývel, akivel már a harmincas években ismeretségbe került, amikor Novomeský interjút készített vele a modern filmművészetről.

Novomeský erről a találkozóról tájékoztatta Jan Drda cseh író, s közölte vele, hogy levelet kaptak a magyar íróktól, amelyben kezdeményezik a cseh írókkal való kapcsolatfelvételt, akik viszont a szlovák írók közbenjárását javasolták ez ügyben. Novomeský Balázs Bélának illedelmes, baráti hangvételi levélben válaszolt, üdvözölve a kapcsolatfelvétel kezdeményezését, de annak megvalósítást a lakosságcsere, tehát a szlovákiai magyar lakosság kitelepítésének végrehajtásától tette függővé. Drda a felelősséget tulajdonképpen áthárította Novomeskýre, miközben rendkívül ingerült hangnemben ítélte el a békekonferenciára készülő Magyarországot,¹² ahol Csehszlovákiának, mint ismeretes, nem sikerült elérni a szlovákiai magyarok egyoldalú kitoloncolásához a jóváhagyást. Ugyanezen év decemberében a magyar írók egyesülete levélben fordult a szlovák írók társulásához, hogy tiltakozzanak a magyar kisebbséggel szembeni intézkedések ellen. A választ Novomeský és Ján Poničan írta alá. Ebben leszögezték, hogy a lakosságcserét a kisebbségi kérdés megoldása egyedüli lehetőségének tekintik, és felróták a magyar íróknak: nincs tudomásuk egyetlen olyan esetről sem, hogy a magyar írók felléptek volna a magyarországi szlovákok helyzetének javítása érdekében.¹³ A válasz hangvétele nem meglepő az akkori társadalmi légkört figyelembe véve, amikor is a prágai intő jelként felémelt ujra ugyancsak tekintettel kellett lenni Szlovákiában. Töprengésre készítet viszont, hogyan érezhette magát Novomeský ezekben a helyzetekben költőként és irodalmárként, eleve megtagadva a magyar írók részéről jövő kezdeményezéstől a demokratikus indítéknak még a pusztá felvillantását is, olyanoktól, akikkel a két világháború közötti időszakban a két nép közeledését előmozdítani szándékozó rendezvényeken vett részt, és ismerte partnerei gondolkodását, akik között közvetítő szerepet játszottak a szlovákiai magyar írók.¹⁴ Avagy eszébe jutottak-e azoknak a pozsonyi magyar író barátoknak a Tiso-féle szlovák állam első éveiben tanúsított magatartása, akiknek a jóvoltából neki magának is több verse jelent meg magyar fordításban az Esterházy János vezette Magyar Párt napilapjában, az *Esti Újságban*.¹⁵ A lap keresztény-humanista beállítottsága miatt ki volt téve a szlovák és német újságok támadásainak, majd 1941-ben betiltották. Novomeský-versfordítás az 1941–1944 között megjelent ún. nyitrai albumsorozatban is felbukkant.¹⁶

Novomeský Szlovákia Kommunista Pártja V. illegális, a szlovák nemzeti felkelést előkészítő Központi Bizottságának tagjaként nyilván ismerte azt a szlovákiai helyzetjelentést, mely a felkelés kitörése előtt készült a moszkvai csehszlovák kommunista vezetés számára. A jelentés a pozsonyi magyarság magatartását lojálisnak nevezte.¹⁷ Hogyan érezhette magát Novomeský, amikor a szlovák nemzeti szervek Kassáról Pozsonyba történő átköltözésekor 1945. április 21-én kinevezték oktatás- és művelődésügyi megbízottnak,¹⁸ és néhány nap múlva azt tudhatta meg, hogy május 5-én teljesen váratlanul elkezdődött a pozsonyi magyarok internálása.¹⁹ Ekkor folyamodtak hozzá segítségért az üldözött magyarok védelmében magyar barátai, akik között kiváltképp bensőséges kapcsolatok fűzték a már említett *Esti Újság* kulturális rovatának volt szerkesztőjéhez, Szalatnai Rezsőhöz és Peéry Rezsőhöz. Végül ők maguk is arra kényszerültek, hogy áttelepüljenek Magyarországra, ahonnan Peéry Rezső 1956-ban nyugatra távozott. A párizsi emigráns *Irodalmi Újság* hasábjain 1968-ban a *Költő és hatalom* címmel napvilágot látott visszaemlékezéseiben a következőket írta: „...alighanem sohasem beszélt még ember kevesebb gátlással és félelemmel a hatalom emberével, mint én a tegnapi költő barátommal... Csupán

részeredményeket sikerült olykor-olykor elérnünk... ótestamentumi átkaink és sirámaink szünetében közölte, hogy sikerült kiszabadítania az internálótáborból egy öregasszonyt, s ennek fejében kérte, szerezzük meg neki Szabó Lőrinc és Illyés Gyula verseinek egy újabb kiadását.”²⁰ Ez a gesztus akár még kicsinyességnek is tűnhet, miközben minden bizonnyal a költőtárs kínzó érzései törtek felszínre vele, amikor is Szabó Lőrinc politikai állásfoglalása miatt üldöztetésnek volt kitéve. Peéry Rezső tanúságtétele szerint olyan helyzetek is előadódtak, hogy Novomeský tehetetlenül kijelentette: a magyarok jövője a három nagytól függ, „én a kis Novomeský nem tehetek semmit”.²¹ Szalatnai és Peéry a szlovákiai magyarság érdekében kifejtett igyekezetében többször járt Budapesten is. „Illegális utunknak volt egy jelentékeny mentora a Szlovák Nemzeti Tanácsban: Laco Novomeský, a kitűnő költő helyettes szlovák miniszterelnöki minőségben. Ígéretet kaptunk arra vonatkozóan, hogy ha Teleki Géza iskolaügyi miniszternél elérjük a békéscsabai szlovák gimnázium felállításának kieszközölését, Komáromban kapunk egy magyar intézetet ennek fejében.” Majd, hozzátette, hogy a békéscsabai gimnázium újbóli megnyitásából semmi sem lett.²²

Abban a beszélgetésben, amelyet Novomeskývel 1968-ban az *Új Szó* szerkesztője, Fónod Zoltán készített,²³ kijelentette, hogy a magyarok kitelepítésének gondolatával belsőleg is azonosult. Hangsúlyozta azonban, hogy a terv nem a szlovák nemzeti felkelés idején fogant, s csupán azoknak a magyar iskoláknak a megszüntetésével számoltak, amelyeket a Dél-Szlovákia magyarországi visszacsatolása után nyitottak. Elmondta, hogy magáról az egész elképzelésről Londonban, a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségének a Csehszlovák Államtanáccsal történt találkozása során szerzett tudomást a londoni csehszlovák emigráció egyik magyar tagjától. Nyilván Forbáth Imréről volt szó, aki Novomeskývel még prágai kommunista laptudósítóként és szerkesztőként került baráti kapcsolatba. Novomeský több helyen is utalt rá: úgy tervezte, vele együtt tér vissza a felkelés területére, hogy Forbáth a felkelés magyar aspektusaival foglalkozzon. Hogy mit is jelentett volna ez, a szűkszáví közlésből nem nagyon derül ki. Nem mondott erről többet Forbáth sem, aki az ötvenes években Csehországban élt, és úgyszintén fenyegette koholt vádak kiszámíthatatlan masinériája. Szlovákiában a kisebbségi közegben az úgynevezett burzsoá nacionalisták rehabilitálása után szólalt meg, és az elsők között üdvözölte Novomeskýt az *Új Szó* hasábjain.²⁴

Novomeskýnek a magyar kisebbség üldözése ellen memorandumokkal tiltakozó és segítséget kérő pozsonyi magyar értelmiségiekkel fenntartott háború utáni kapcsolatairól a magyar közvélemény csak a rendszerváltás után szerzett tudomást, főként Tóth László hagyatéki dokumentumfeltáró kutatásainak jóvoltából. Novomeskýnek azokról a korabeli nézeteiről és megnyilatkozásairól, amelyek nem voltak teljes mértékben azonosak a Beneš-dekrétumok végrehajtásának hivatalos politikai vonalával, az 1989 novemberét megelőző időszakban a beavatottnak számító olvasók Zdenka Holotíková 1980-ban megjelent Novomeský-biográfiájában találkozhattak először értékes észrevételekkel. Az akkori politikai állapotok bizonytalanságokkal teli légkörében, amikor nehéz volt kiszámítani, mi s mennyire számít tabunak vagy legalábbis kényes témának (ami óvatosságra és visszafogottságra intett), Zdenka Holotíková személyes bátorsága nem válthatott ki élénkebb visszhangot. Pedig Holotíková olyan mozzanatokat tartalmazó dokumentumra hívta fel a figyelmet, mely

a mai, a Beneš-dekrétumokról és a magyar lakossággal szembeni háború utáni politikáról folyó vitákban is fontos szerepet játszhatna. Ezek kapcsán a médiában teret kapó tudományos munkatársak részéről is elhangzanak a korabeli politika retorikájával és érvanyagával, utilitáris szempontjaival azonosuló nézetek, amelyek nem az összefüggések tudományos feltárására, hanem a kollektív felelősségre vonást és a magyarelles intézkedéseket történelmi szükségszerűségként indokolják. Zdenka Holotíková arra a feljegyzésre hívta fel a figyelmet, amely Beneš köztársasági elnöknek és a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének 1945. augusztus 31-i sliači találkozójáról készült.²⁵ Beneš a küldöttséget fogadva kijelentette, hogy a tiszta nemzetállam megvalósítása elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség. Erre leplezetlen kételyekkel reagált Gustáv Husák, Novomeský pedig egyet nem értésének adott kifejezést. Ennek a törekvésnek a gyakorlati megvalósításával kapcsolatban apellált a nemzetközi közvélemény tiszteletben tartásának fontosságára, hogy senki se mondhassa: Comenius népe megfosztja iskoláitól országa polgárait.²⁶

Ennek a véleményének, illetve érvelésnek Novomeský akkor adott hangot, amikor mutatkozni kezdtek annak a jelei, hogy Beneš elképzeléseinek a megvalósítása nehézségekbe ütközik. Az említett találkozóra a potsdami értekezlet után került sor, ahol a nyugati hatalmak elutasították a szlovákiai magyar lakosság egyoldalú kitoloncolását Magyarországra, és mindkét országot kölcsönös megállapodás elérésére ösztönözték. Novomeský az augusztus 6-án véget ért potsdami értekezlet eredményeire már augusztus 15-én a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnökségéhez intézett levélben reagált, amelyben azt írta: „Minthogy különböző felelős hazai és külföldi tényezők kijelentései alapján magának a lakosságcserenek is kölcsönös megegyezés alapján kell végbemennie, békességes úton, úgy gondolom, elkerülhetetlen lesz a szlovákiai magyar gyerekek iskolába járásának a megoldása olyképpen, ahogy azt az iskolaügyi igazgatóság javasolja, mert az adott állapot egyszerűen tarthatatlan, bármely szempontból is vesszük. A modern pedagógia a gyermekek anyanyelvi oktatását követeli meg. Ezenkívül mi nem elnemzetietleníteni akarjuk a magyar gyerekeket, hanem kicserélni őket. Mindaddig azonban, amíg a csere meg nem történik, iskolai oktatást kell biztosítanunk számukra, ahogy dolgozó szülei is juttatásban részesülnek stb., stb. Mivelhogy messzemenő politikai jelentőségű kérdésről van szó, ki kell kérni a Szlovák Nemzeti Tanács (és az Elnökség véleményét is), ezért kérem, hogy a párt Elnöksége foglaljon állást ez ügyben.”²⁷ A levélben említett iskolaügyi igazgatóság által javasolt, tehát a Novomeský által kezdeményezett javaslat megtárgyalását a pártelnökség még június 19-én elhalasztotta. Novomeský levele visszhangtalan maradt, ezért szeptember 22-én Viliam Širokýhoz, Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának elnökéhez és Csehszlovákia miniszterelnök-helyetteséhez fordult: „Mindmáig halasztgatjuk a világos beszédet és az egyértelmű álláspont kimondását ez ügyben. Magyar iskolákat hivatalosan nem nyitunk, de ilyen esetekre szórványosan, tudunk nélkül via facti sor kerül, így a tanító, hogy egyáltalán taníthasson, magyarul végzi ezt. Ismétlem: ez a helyzet tarthatatlan. Ezek a magyar gyerekek itt vannak, törvény is kötelez bennünket, hogy alapismereteket nyújtunk nekik. A magyar nyelvű oktatás kérdését tehát meg kell oldanunk, és nem szabad engedni az események ellenőrzés nélküli alakulásának.”²⁸

Novomeskýnek az anyanyelvi oktatás pótolhatatlan szerepéből kiinduló és annak (legalábbis korlátozott mértékű) tiszteletben tartására irányuló igyekezetét a politi-

kai vezetés nem vette figyelembe. A magyar gyermekek évjáratái 1949-ig a szerves szellemi fejlődés megbomlásának olyan állapotába kerültek, mint ahogy az sok iskolában történt a 19. századi történelmi Magyarországon, melynek szomorú emléke ugyancsak élénken élt a szlovák köztudatban. Fordulat e téren csak 1948 után, a magyarok állampolgári jogainak megadását követően történt.

A magyar nyelvű oktatás újbóli bevezetése az 1949/50-es tanévvel kezdődött. Ugyanekkor, 1949 októberében került sor a magyar tanítók számára rendezett első tanfolyam megtartására Trencsénteplicén, a megfelelő magyar tanítók égető hiányának légkörében. Számuk ugyanis rendkívül megcsappant a magyar értelmiség Magyarországra távozása, illetve a lakosságcsere keretében történt kitelepítése folytán. Ekkor még a gyorstalpaló tanfolyamok későbbi, a politikai kontraszelekció folytán meghatványozódott következményeire nem nagyon gondolt a szinte értelmiség nélkül maradt szlovákiai magyarság. A tanfolyamot Ladislav Novomeský oktatásügyi megbízott nyitotta meg.²⁹ Nagy hatású beszéde a hatvanas években (az úgynevezett burzsoá nacionalisták rehabilitálása után) a szlovákiai magyarság körében egyfajta kapaszkodót, corpus delictit jelentett az anyanyelvi oktatás fontosságát hirdető magyar szülők és pedagógusok érveléséhez. Az iskolaválasztás önkéntességét óvó hivatalos politika ugyanis képes volt táptalajt szolgáltatni az olyasfajta, úgymond praktikus gondolkodáshoz, hogy a teljes körű társadalmi érvényesülést csak a szlovák tannyelvű iskolák látogatása biztosíthatja a magyar gyermekek számára. Az e körül lappangó, de olykor felszínre is törő feszültség kezelésében mutatkozó érzéketlenség módot adott kölcsönös túlzásokra és viszályok keletkezésére is, főként az idő tájt, hogy a felnövekvő új magyar értelmiség már tudatosítani kezdte a nemzetiségi lét kiteljesedésének fontosságát és akadályait. Kiváltképp kifejezésre jutott ez a hetvenes években, amikor is a hatalmi szervek a kétnyelvű oktatás kierőszakolására irányuló szándékai és törekvései során figyelmen kívül maradt az a tény és tapasztalat, hogy ez a fajta oktatás tulajdonképpen az asszimiláció már viszonylag magas fokára jutott kisebbségi közösségek számára tölt be identitást őrző szerepet.

Novomeský 1949 őszén elhangzott beszéde – annak ellenére, hogy a kommunista kultúrpolitika ideológiai motívumai hatották át – az anyanyelvi oktatáshoz való jog magától értetődő természetességét hangsúlyozó, vallomás erejű nyíltságával közvetlen politikai tökétt jelentett a magyar kisebbség számára. A beszéd erkölcsi ellensúlyt képez (talán még mindmáig) azokkal a nézetekkel szemben, amelyek a szabad iskolaválasztás szintén természetes jogának örve alatt alapjában támogatást sugallnak a szülők úgymond „racionális megfontoltságához”, miszerint a kisebbségi iskolák korlátokat jelenthetnek a társadalmi életben való teljes körű érvényesülésben.

Novomeský beszédében abból a megállapításból indult ki, hogy „nincs »természetes«, netán »velünk született ellenségeskedés« a mi kisemberünk és a magyar kisember között”.³⁰ A baráti együttélés előfeltételeit pár hónappal a csehszlovák–magyar barátsági szerződés aláírása után – a korabeli ideológiai-politikai tézisekkel összhangban – abban jelölte meg, hogy sikerült „a feudálkapitalista hatalom képviselőinek eltávolítása a magyar oldalon és a kapitalista hatalom megdöntése a mi oldalunkon...”³¹ A szlovákiai magyarokkal szembeni háború utáni magatartást úgyszintén a társadalmi viszonyoknak ezzel az értelmezésével hozta összefüggésbe. Érvelésében azonban érződik azoknak a társadalom-lélektani mozzanatoknak a hatása is, amelyek a hatalmi-politikai szükségletek szerint kaptak tápot. „A magyar

uralkodó osztálynak sikerült a nép széles rétegeiben hamis reményeket kelteni arról, hogy a második világháború revideálja az első következményeit, és felújítja a régi állapotokat. A mi népünk tudatában ez a tény mély nyomokat hagyott, és forrása lett mindannak, amit a csehszlovákiai magyaroknak a második világháború után át kellett élniük.”³² Novomeský tehát nem vette figyelembe a szlovákiai magyar kisebbségnek az anyanemzethez fűződő szoros szellemi kötődését mint objektív adottságot, hanem annak megnyilvánulásait és a háború befejezésének Magyarország demokratikus jövője szempontjából potenciálisan ki nem zárható kedvező perspektíváit is eleve az első világháború előtti, illetve a két világháború közötti állapotok visszaállítását óhajtó talajt vesztett erők szándékaival azonosította. Novomeskýnek nyilván igaza volt abban, hogy a szlovák közgondolkodásban az úgynevezett magyar veszéllyel szemben erősen jelen volt a gyanakvás és a rövidre záró ítélezés kísérelése, de ezt a hivatalos politika is ugyancsak fel tudta nagyítani és erősíteni.

Aligha férhet kétség hozzá, hogy Novomeskýnek a magyar tanítási nyelvű iskolák megnyitásával kapcsolatos magatartását az az őszinte hit és meggyőződés hatotta át, hogy a szlovák–magyar kapcsolatokban új fejezet kezdődik. Ugyanakkor kifejezésre juttatta, hogy az emberek tudatából a kölcsönös bizalmatlanság és elfogultság nem vész ki könnyen. Beszédében társadalmivá tágított személyes bizonyosságát adta a szlovák részről megnyilvánuló ellenérzések leküzdésére irányuló igyekezetnek. „Arra neveljük népünket, hogy ne legyen szállka a szemükben, ne keressenek ellenünk irányuló indulatot, ha magyar szót vagy magyar beszédet hallanak. Magyarul beszélni nem bűn, hanem az itt élő magyar emberek természetes joga.”³³ A mindkét oldalon meglevő negatív jelenségek felszámolásában – a magyar oldalon ezek közé sorolta azt a felfogást, hogy magyarul faluban nincs keresnivalója a szlovák iskolának – pótolhatatlan szerepet tulajdonított az iskolának és a pedagógusoknak: „Nem lenne jogom arra kérni önöket, a Csehszlovákiában élő magyar gyerekek tanítóit, hogy az önökre bízott ifjúságot buzdítsák összetartásra, és neveljék a szlovák lakossággal való testvéri együttélés szellemében, ha nem kérném együtt a szlovák tanítótól, a szlovák iskolától ugyanezt az itt élő magyar lakosság viszonylatában.”³⁴

Novomeský beszéde akkor hangzott el, amikor a Tájékoztató Irodának a kommunista pártokon belüli nacionalista elhajlásról szóló határozata nyomán elkezdődött az úgynevezett burzsoá nacionalisták keresése a szlovák kommunisták körében is. Épp ez idő tájt támadtak viszályok a szlovákiai magyar kommunisták képviselői és azok között a funkcionáriusok között (Daniel Okáli, Gustáv Husák és mások), akik a háború utáni években közvetlenül irányították a magyarok kitelepítését a cseh határvidékre és áttelepítését Magyarországra. Rájuk hárult a korábbi intézkedések következményeinek úgymond helyrehozatala, ami már önmagában is gátló tényezőt jelentett. Az úgynevezett Dél-akció keretében a Csehországból hazatérő deportáltak igényei kielégítésének „megkönnyítése” érdekében további magyarok kitoloncolását készítették elő – ezúttal osztályszempontok alapján, ami viszont a valóságban újból nacionalista jelleget öltött. Gustáv Husák a Megbízottak Testületének elnökeként és Daniel Okáli belügyi megbízottként tisztségükből adódóan, de egyéni igyekezetből is az egész kezdeményezésben meghatározó szerepet játszottak. Az akció előkészületeiről tudomása volt Viliam Široký miniszterelnök-helyettesnek és szlovákiai pártelnököknek is, és támogatásáról biztosította a szlovákiai szervezőket. Amikor viszont a

prágai, sőt kifejezetten a Gottwaldtól – a hazai magyar kommunisták tiltakozása és magyarországi közbenjárás nyomán – jövő utasítás következményeként az akció megghiúsult, úgy tett, mintha semmiről nem tudna.³⁵ Később az úgynevezett burzsoá nacionalisták elleni kampány kibontakozása után az *Új Szó* akkori főszerkesztője, a Csemadok elnöke, Lőrincz Gyula, aki a szlovákiai magyarok úgymond egyszemélyes képviselője lett a hatalomban, az említett személyekkel kialakult ellentéteket és a velük kapcsolatos, az úgynevezett magyar bizottságban folytatott tárgyalások menete miatti jórészt jogos engedetlenséget kihasználta érdek szerzésére a burzsoá nacionalizmus elleni harc főkorifeusánál, Širokýnál. Az említett viszályok Novomeskýt is érintették. A magyar szülők részéről elégedetlenség nyilvánult meg a magyar tanítási nyelvű iskolák vonatott megnyitásával, illetve csak párhuzamos magyar osztályok kialakításával kapcsolatban, melynek objektív okai is voltak (épület- és pedagógushiány). Közben Široký még két hónappal a csehszlovák–magyar barátsági szerződés aláírása előtt is olyan utasításokat adott, hogy nem kell sietni a magyar tanítási nyelvű iskolák megnyitásával, mert a magyarok asszimilációjára kell majd irányt venni.³⁶ Lőrincz pártfogójának, Širokýnak a magyar lakosság körében nyújtott szolgálataival jelentős mértékben hozzájárult a magyarokkal szembeni háború utáni intézkedések és az 1948 utáni, az egyenjogúsítás körüli vonatottság egybeolvadásához, mindezért az úgynevezett burzsoá nacionalistákat téve felelőssé, miközben a köztudatban egyszer csak elhalványult az országos politika meghatározó szerepe, s ezen belül Viliam Široký személyes részvétele és felelőssége. Az általános méretekben kibontakozó szlovákiai Široký-kultusz Lőrincz Gyula személyes közreműködésével és a Csemadok elnökeként kifejtett tevékenységével jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Široký az úgynevezett burzsoá nacionalizmus elleni harc bajnokaként szinte a szlovákiai magyarság megmentőjének pózába került.³⁷

Az úgynevezett burzsoá nacionalisták részleges, Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. decemberi ülésén történt rehabilitálását követően Novomeskýnek a magyar–szlovák kapcsolatok szellemi és kulturális közegébe való visszatérését egyengető impulzus paradox módon Magyarországról érkezett. Még ugyanazon év decemberében az *Élet és Irodalom* című hetilap hasábjain E. Fehér Pál reagált Novomeský poémájának, a *Vila Terezának* a megjelenésére,³⁸ és a *Kortárs* című folyóiratban tájékoztatott a kulturális életben elindult pezsgésről, amely már 1963 tavaszán elkezdődött a Csehszlovák Írószövetség III. kongresszusával.³⁹ Ezen Novomeský a cseh és szlovák irodalmi berkekből jövő, személyéhez szóló tiszteletadás légkörében elhangzott felszólalása az ötvenes évek tényleges tragédiáját abban látta, hogy az egész nemzedék a félrevezetés áldozatává vált, ami tanácstalanságot okozva a biztonságérzet elvesztésével járt együtt. Szót emelt azért, hogy visszakapják az igazság megismerésének lehetőségét.⁴⁰ Ennek a nemzedéknek a magyar kisebbséghez tartozó tagja, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője, Dobos László mintegy tanúságot tett e generációt a szlovákiai magyar közegben ért, szinte tudathasadásos hatásokról. „Néhány szót a történelmi féligazságokról. Falusi tanító voltam azokban az években, amikor Novomeský elvtársat megvádolták és elítélték. Élénken emlékezetemben élnek azok a pedagógiai aktívaülések, amelyeken nyilvánosan szinte futószalagon gyártották a kikonstruált s később könyörtelenül nyakába varrt hibákat és bűnöket. Novomeský elvtárs évekig így élt tudatomban és a tanítók, pedagógusok, értelmiségiek tudatában. A rehabilitációjáról szóló

anyag megdöbbenéssel hatott rám” – ismerte be Dobos László. Ezt követően szinte tételesen felsorolta a magyarságot ért háború utáni sérelmeket. Majd a történelmi igazság tisztázását követelte „a magyar dolgozók érdekében, hazánk valamennyi nemzete és nemzetisége közötti jó viszony érdekében és nem utolsó sorban Husák és Novomeský elvtárs érdekében”.⁴¹ Dobos László fontos kapaszkodóra lelt Novomeský beszédének ama kitételében, hogy „az igazságot nekünk magunknak kell megtalálnunk”.

A szlovákiai magyar írók azután, hogy Novomeský Prágából Pozsonyba költözött, éles vitákat folytattak vele és a szlovák értelmiségi elit tagjaival a magyarok háború utáni helyzetéről. Sajnos, a szélesebb közvélemény ezeknek a vitáknak a részleteiről vajmi keveset tudott. A korabeli tehetetlenségi nyomaték hatása – az akkor már tisztességéből leváltott, korábban Širokýhoz kötődő idősebb, főként pozsonyi szlovákiai magyar kommunisták magatartásából adódóan is –, valamint a Husák és Novomeský körül formálódó ellenzék e kérdés iránti empátiahiánya folytán meglehetősen erős volt. A szlovák értelmiséget és részben a közvéleményt a cseh–szlovák viszony államjogi aszimmetriájából, illetve az unitárius szerkezetéből fakadó feszültség, a föderáció lappangó követelésének jelentkezése foglalkoztatta. Ugyanakkor Magyarországon a reformpolitikai kísérletekkel párhuzamosan a szellemi életben a nemzeti kérdés, illetve a közép-európai magyarság helyzetének feszegetése is erőteljesebbé vált. Mindez összefonódott az úgynevezett szocialista integrációval szembeni túlzó elvárásokkal, ami a közép-európai irodalmi berkekben egymás jobb megismerésére irányuló kezdeményezéseket, egyfajta közép-európai (elsősorban magyar részről szorgalmazott) szocialista összetartozás-tudat kialakítására irányuló törekvéseket vont maga után. Kiváltképp megélelnkültek a csehszlovák és a magyar írószövetség közötti kapcsolatok, több kölcsönös látogatásra és találkozóra került sor.

Ebben a légkörben tett élesnek számító kijelentéseket a magyar sorskérdéseket illetően a kassai Batsányi Kör összejövételén Illyés Gyula, s ez a hivatalos szlovák politikai és írószövetségi körök részéről rendkívül kedvezőtlen, Illyés Gyulának Szlovákiában szinte persona non grata minősítéséig menő visszhanggal találkozott.⁴² Minden bizonnyal innen származó ösztönzések is közrejátszottak abban, hogy Illyés Gyula, időközben a költészet napja alkalmából a budapesti csehszlovák nagykövetségen rendezett fogadás hatására – ahová Ctibor Štítnický hívta meg a nagykövet nevében – szánta rá magát annak a levélnek a megírására, mely válasz volt egy barátjának a tépelődéseire. Később derült ki, hogy Sziklay Lászlóról, a jeles magyarországi szlavistáról, a szlovák–magyar viszony nemcsak kiváló ismerőjéről, hanem kassai múltja, családi háttere folytán annak szinte személyes megélőjéről volt szó. A két levelet a *Kortárs* szerkesztősége közölni akarta, de azt a Magyar Szocialista Munkáspárt központja nem engedélyezte, viszont a *Kortárs* főszerkesztője, Simon István megküldte Ladislav Novomeskýnek.⁴³

A szélesebb közvélemény számára ismeretlen maradt Illyés–Novomeský véleménycseré – minden bizonnyal személyes találkozás és folytatás nélkül – igazi kordokumentum,⁴⁴ mely ma is egyfajta tükörként szolgálhat a szlovák–magyar viszonyban meglevő kölcsönös érzékenység közvélemény-formáló szerepének megismeréséhez. Igaz, magának a levélváltásnak, amelyről nem tudni, megtörtént-e annak formai velejáróival együtt, eleve rányomta bélyegét a partnerek közötti világnézeti különbség. Illyés a népiek nép-nemzeti szemléletével – mely nem nélkülözte a szocia-

lista rendszerben lehetőséget kereső, illetve látó szociális érzékenységet – magát a rendszert inkább csak keretnek tekintette az általa vallott elvek megvalósulásához, s ahhoz a pontos mérlegre helyezhető hozadék alapján viszonyult. Novomeský pedig belülről és maradéktalanul azonosult azzal, s annak őt magát személyesen is sújtó torzulásait, ellentmondásait a perspektívákba vetett hit és meggyőződés révén vélte feloldhatónak. A két entellektüel között azonban önnön társadalmi szerepük értelmezését illetően is komoly eltérések mutatkoztak. Illyés a társadalmi valóságon a szellem embere számára kötelezőnek tekintett, önmagukkal azonos elvek maradéktalan megtestesülését kérte számon, míg viszont Novomeskýnél ebbe kimondatlanul is beleszólt – volt politikusként – a politikai befolyásoltság. Mindez egymással látenszen összefonódva, de nyíltan is megjelenítve, végül is a szlovák–magyar viszonyt terhelő kölcsönös sérelmek súlyának megítélésében idézett elő komoly diszkrepanciákat. Illyés Gyula úgy érezte, hogy a szlovákokkal szembeni egykori, a magyar uralkodó rétegek által gyakorolt, de az alsóbb magyar néprétegeket is sújtó elnyomó politikát elítélve, és emiatti szégyenérzetét is kifejezve, bírálata a magyarság helyzetének megértését gátló, a jelenben meglevő és mélyből fakadó elfogultságokra irányulhat. Novomeský viszont a múlt és a jelen közötti összefüggéseket keresve, a jelen szlovák szempontból sérelmesnek tartott mozzanatait a múlt továbbélésének bizonyítékaként igyekezett értelmezni. Kiváltképp megmutatkozott ez abban a felháborodott hangnemben, ahogy az egykori közös múlt szlovákiai közös értékeihez való bonyolult viszonyban tudatos kisajátítási törekvéseket látott. Ugyanakkor látásmódja nem nélkülözi az empátiát, amelyen viszont kívül rekedt az a tény is, hogy az egykori Felvidékhez fűződő sajátos patriotizmus nem azonosítható a volt uralkodó rétegek hatalmi fennhatóságával és az irredenta szándékokkal. Mindkét szerző megközelítésében kifejezésre jutott a 19. században uralkodó viszonyoknak a saját, hazai kötöttségekből kiinduló megítélése, sőt egyenes egymásra vetítése. Novomeský aligha érzékelte azokat a magyarországi állapotokat, hogy az esetleges, szlovákok számára nyugtalanítóan ható alkalmi megnyilatkozások ellenére a hivatalos magyar politika a szomszédok érzékenységére különös, olykor a szerializmusig menően tekintettel levő magatartást kívánt meg. A magyar kisebbségek helyzete iránti pusztá érdeklődés könnyen magával vonhatta a nacionalizmus vádját. A magyarországi helyzetben való biztonságos eligazodáshoz Novomeský számára – minden éleslátás ellenére – hiányoztak a teljesebb információk. Ez a hazai magyar kisebbséggel kapcsolatban is megmutatkozott, például amikor negyedmillió szlovákiai magyar nemzetiséget emlegetett, holott az 1961-es népszámlálás kimutatta – ami komoly meglepetést váltott ki –, hogy Csehszlovákiában közel 540 ezer magyar él.

Novomeský választát hűvös, az Illyés Gyulának a szomszéd népek közötti megértéssel kapcsolatos rezignáltsága és az egyoldalúnak tekintett érvelése miatti neheztelő hangvétel hatotta át, ami talán úgy is értelmezhető, mint egyfajta személyes elhidegülés a két nép közötti bizalomerősítés lehetőségeit egyaránt kereső népe-nemzete sorsa iránt felelősséget érző gondolkodó entellektüel között.

Novomeský talán maga is érezte, hogy olykor túlságosan rigorózus minősítéseket és érdes hangot alkalmazott. Abban az interjúban ugyanis, melyet 1968-ban adott az *Új Szónak*, már a kölcsönös megértés iránti szándék meglétére helyezi a hangsúlyt, amikor a kölcsönös fordítások fontosságáról szólva sajnálkozva és kis-

sé nosztalgikusan adott hangot annak az óhajának, hogy milyen fontos lenne „ha a mai magyar és szlovák generáció úgy megértené egymást, mint mi annak idején”. Majd hozzátette: „A szomszédságból ugyanakkor az az igény is ered, hogy jobban megismerjük egymást. Így a megértés is közelebbi. Illyés Gyula például európai nagyság.”⁴⁵

Amikor a beszélgetés készült, Novomeský már vívta a maga harcát – eszményeihez ragaszkodva – azokkal az értelmiségiekkel, akiknek a törekvéseiben az általa értelmezett szocializmus kereteinek elfogadhatatlan túllépését látta. Az 1968-as augusztusi beavatkozást követően ismerhette meg igazán a hazai és a magyarországi közvélemény Novomeskýt mint költőt. A pozsonyi Madách Kiadó gondozásában 1969-ben jelentek meg válogatott versei E. Fehér Pál előszavával, amely Novomeský személyiségét annak példájaként vetítette az olvasó elé, hogy mit lehet tenni ember és közösség viszonyában „a gondolat súlyával, az erkölcs hitelével és a művész rangjával”.⁴⁶

Az úgynevezett husáki konszolidáció megindulása után Novomeský a szlovákiai magyar sajtó hasábjain egyfajta, évfordulókhoz kapcsolódó kötelező, a megállapításokat és észrevételeket ismétlő rituálé része lett. Ebben a légkörben Novomeský teljesebb megismerését szolgáló kezdeményezésnek számított az a publicisztikájából készült válogatás, amely magyarul *Művészet és politika* címmel a pozsonyi Pravda Kiadóban jelent meg 1973-ban.⁴⁷ A szlovák értelmiség számára pedig minden bizonnyal érdekességszámba ment két magyar szerzőtől származó közlemény abban a Slovenský spisovateľ gondozásában megjelent, Novomeský személyiségének és költészetének nemzetközi dimenzióját érzékeltető kötetben, melyben külföldi szerzők vallottak Novomeský műveihez és személyéhez fűződő kapcsolataikról. Sziklay László áttekintést nyújtott Novomeský költészetének és életútjának magyar vonatkozásairól,⁴⁸ kiemelve benne, hogy az egyedüli magyar költő, akivel nemcsak személyesen, hanem a lírai eszményüket tekintve is találkozott, az Illyés Gyula volt. Kiváltképp érdekes ez a megállapítás annak fényében, hogy alig egy évtizeddel korábban Sziklay tanúja és részvevője volt a Novomeský és Illyés közötti, személyes kihatású nézetütközésnek. Az pedig már alighanem a korszellemnek tudható be, hogy Sziklay Novomeský életútját, a magyar–szlovák kapcsolatokban játszott szerepét illetően lekerekítve, a kényes mozzanatokot megkerülve méltatta. Nyilván nem egyéni elhatározásból. E. Fehér Pál felelevenítette a Novomeskýval való személyes, a prágai *Plamen* szerkesztőségében 1963-ban történt találkozást, mely ösztönzést adott Novomeský személye iránti magyarországi figyelemfelkeltéséhez akkor, amikor a hivatalos csehszlovákiai hatalmi szervek számára Novomeský még mindig gondot okozott, ami természetesen könnyen átvetülhetett a Novotný iránt szolidárisan viseltetni akaró magyarországi politikai szférába is.⁴⁹

Az említett kötetek, illetve írások megjelenése idején látott napvilágot Lőrincz Gyulának, az *Új Szó* főszerkesztőjének a budapesti *Népszabadságban* is közölt írása, amely egyfajta személyes elégtételt kívánt szolgáltatni annak a Novomeskýnek, akinek magatartását szinte baráti testközelből ismerte, de a hatalomnak az úgynevezett burzsoá nacionalisták elleni kampánya során ő maga támadásait Novomeský személye ellen irányította. Lőrincz Gyula felidézte azt a találkozást, amikor a trencsénteplicei tanfolyam megnyitásakor fehér asztal mellett versenyre keltek: ki ismer több Ady-idézetet. S kedélyeskedve ecsetelte, hogy a versenyben bizony Novomes-

kývel szemben alulmaradt. Nem tudni, hogy tisztázták-e egymás között valaha is személyesen az ötvenes évek tragédiáját. A cikkben is csak arra futotta tőle, hogy keserűen tette fel a szűkszávú kérdést: „Későn, de mégis megkérdem önmagamtól és sok másától, miért nem lehetett odakiáltani, hogy hazug a vád?”⁵⁰ Novomeský ekkor már nem élt.

Novomeský halála után személyét a szlovákiai magyar sajtóban a november 7-i megemlékezésekkel összefonódó, a *Vila Terezából* vett részletek közlése tartotta ébren. A nyolcvanas évek elején a szlovákiai magyar sajtóban megjelent alkalmi fordítások mintha arról tanúskodtak volna, hogy szűk szakmai berkekben művészi párbeszéd kezdődött a költővel, ami a fojtogató társadalmi légkör elleni tiltakozás kifejezésre juttatásaként is hatott. Az 1989-ben megjelent cikkválogatás már egyfajta, a politikai szelektálás elkerülésére törekvő koncepciót tükrözött, és a gorbacsovi nyitásnak a – hatalom által visszafogni igyekezett – hatását is mutatta. Duba Gyula utószava olyan hangnemben szólott Novomeský életének a politika bűneivel összefonódó viszontagságairól, hogy az még a megelőző hónapokban sem jelenhetett volna meg a párt-sajtóban.⁵¹

Duba megpróbált Novomeskývel rokon vonásokat találni a magyar írástudók palettáján. A párhuzamkeresés abban a végkövetkeztetésben összegeződött, hogy ennek vezérfonala a világ felé irányuló nyitottság párosulása a népben-nemzetben gondolkodással. S ez napjainkban is példamutató lehet annak ellenére, hogy Novomeský világnézeti-eszmei kiindulópontjai nem állták ki a történelem próbáját.

Éppen ezért tartottuk szükségesnek a mindmáig meglevő érzékenységeket, félreértéseket tükröző és a megértést kereső vita bemutatását az alább következő Dokumentumban közölt két levél közlésével, hiszen napjainkban a már lezártnak vagy legalábbis lecsillapodottnak hitt ellentétek a tudatos torzításoknak kedvező közéleti légkörben újraélednek – kellő és a közvélemény által követhető konfrontáció nélkül.

Jegyzetek

1. Novomeský, Ladislav: *Az időszerűség időtlensége*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1989, 288 p.
2. Novomeský, Ladislav: A költői alkotó munka akadályairól. In: uó: *Az időszerűség...* 92–100. p.
3. Novomeský, Ladislav: Budapesti tavasz 1919. In: uó: *Az időszerűség...* 9–12. p.
4. Novomeský, Ladislav: Cseh kommunista újságíró a fasiszta Magyarország börtöneiben. In: uó: *Művészet és politika*. Bratislava, Pravda Könyvkiadó, 1973, 115–144. p.
5. Sziklay, László. Na okraj maďarských súvislostí. In: Rosenbaum, Karol – Šmatlák, Stanislav (zost.): *Nenáhodné stretnutia*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1974, 170 p.
6. Clementis, Vladimír – Novomeský, Ladislav: Kedves bajtársak. [Levél.] *Az Út*, 1931. 1. sz. [„Az Út” üdvözlése a szlovák „DAV” folyóirat nevében – K. J. megj.]; Balogh Edgár: *Hét próba*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 288 p. Balogh Edgár leírja, hogy amikor sűrűlódásaik támadtak a davistákkal – a kölcsönös nacionalizmus gyanúja miatt, Terebessy János Novomeskývel utazott fel Prágába a csehszlovákiai s akkor már a nemzetközi kommunista mozgalom tekintélyes alakjához, hogy tegyen igazságot közöttük.
7. *Magyar Nap*, 1938. 56. sz. (március 8.) 4. p.
8. Találkozás a könyvmáglya fényénél. *Magyar Nap*, 1938. 186. sz. (augusztus 7.) 5. p.

9. *Magyar Nap*, 1938. 73. sz. (március) 2. p. (Rendkívüli kiadás.)
10. Novomeský, Ladislav: Marx Károly revideálja a szlovákok történelmét. In: uő: *Az időszereűség... 49–57.* p.
11. Novomeský, Laco: Čím je nám Alexander Petöfi? *Nové slovo*, VI. évf. 31. sz. (1949. augusztus 5.) 493. p., magyarul idézve: *Az időszereűség... 217–220.* p.
12. Drug, Štefan (zost.): *Umenie politiky a politika umenia. Z listov Laca Novomeského*. I. Bratislava, Tatran, 1998, 215–218. p. (A Novomeský és Drda között történt információcsere része a Balázs Bélának küldött levelet kiegészítő szerkesztői jegyzetnek.)
13. A Budapestről érkezett megkeresés és Novomeskýék válasza úgyszintén a Balázs Bélának küldött válaszevelet kiegészítő jegyzetben szerepel, mely szerint mindkét levél megjelent a Szlovák Írószöveűség *Elán* című lapja 1947. 6. (februári) számában.
14. Novomeský versének számos fordítása jelent meg a két világháború közötti szlovákiai magyar sajtóban. Lásd Käfer István: *A szlovák és cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985 726–786. p.
15. Milyen vagy (Aký si). *Esti Újság*, 1948, 351. sz. 34. p.; Két Ballada (Dve Balady), Utazás (Cesta). *Esti Újság*, 1940. 61. p.; Söhaj (Ak sa zas budú básne čítať). *Esti Újság*, 1941. 53. sz. 112. p.; Csempész (Pašerák). *Esti Újság*, 1941. 120. sz. 21. p.
16. Repülőgép a város felett (Aeroplán nad mestom). *Magyar Album VI*, Nitra-Nyitra, 168 p.
17. *Svédectví*, XV. évf. (1979) 58. sz. 361–382. p. „A magyarokat sz Országgyűlésben Esterházy képviseli, van pártjuk, vannak újságjaik és iskoláik. Elmondható, hogy a magyarok Szlovákiában tisztességes magatartást tanúsítottak a németekkel ellentétben. Többségük demokrata és sok közöttük a baloldali beállítottságú személy” – áll a dokumentumban. (E dokumentum publikálása viszontagságosan alakult, kimaradt Vilém Prečan az 1965-ben megjelent, a szlovák nemzeti felkelés dokumentumait közlő terjedelmes, alapműnek számító kiadványából, később Prečan hazai történelmi folyóiratban akarta megjelentetni, de Husák ehhez nem adta hozzájárulását, majd 1969-ben megcsonkítva látott napvilágot a *Nové slovo* című lapban (ebből idézett Janics Kálmán *A hontalanság évei* című munkájában). Prečan aztán már az emigrációban tette közzé (Jablonický, Jozef: *Glosy o historiografii SNP*. Bratislava, 1994, NVK International, spol. s r. o., 59–60. p.).
18. Rákoš, Elemír – Rudohrdaský, Štefan: *Slovenské národné orgány 1943–1968*. Bratislava, 1973, 393. p.
19. Vadkerty Katalin: Németek és magyarok Pozsonyban 1945–1948 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, VII. évf. (2005) 1. sz. 39–50. p.
20. Tóth László. *Elfeledett évek*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 83–84 p.
21. Uo. 93. p. Peéry Rezső ezt a találkozást idézve megjegyezte, hogy Novomeský rosszalását fejezte ki azért, hogy (egykori) barátai az elmúlt év tavaszán oly határozottan kiálltak Esterházy János mellett.
22. Uo. 85–86 p. Novomeský a Širokóknak baráti hangnemben 1945. szeptember 17-én küldött levélben arra is kitér, hogy a magyar kormány üzenete szerint szlovák iskolákat nyitnak Magyarországon. „Elutasítottunk bármiféle, reciprocitással kapcsolatos tárgyalásokat. Meg vagyunk győződve, hogy a szlovák iskolák megnyitásából megint csak valami svindli sül ki. De mi az ő módszereiket nem alkalmazhatjuk” – írta, nyilván nem kevés taktikát is alkalmazva Novomeský. In: Drug, Štefan (zost.): *Umenie politiky a politika umenia. Z listov Laca Novomeského*. I. I. m. 77. p.
23. A nép nem lehet vétkes. Beszélgetés Laco Novomeský nemzeti művésszel. In: Fónod Zoltán. *Vallató idő*. Bratislava, Madách Könyv-és Lapkiadó, 1980, 356–364. p.
24. A kortárs szemével. *Új Szó*, 1964. február 6., 9. p. Forbáth leveléből kiderül, hogy Novomeskývel szinte a családi életre is kiterjedő baráti viszonyban voltak, esküvőjén tanú volt. „A felszabadulás után sok gondja-teendője volt, de maradt ideje számomra. Hadd említsem, hogy beszéltem vele néhány magyar értelmiségi érdekében. Azonnal intézkedett...” – közölte az *Új Szónak* küldött levelében Forbáth.

25. Holotíková, Zdenka: *Novomeský a politikus, újságíró és költő*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda Könyvkiadó, 1982, 295. p. (A tanácskozást a szerző a Novomeský személyi hagyatékában szereplő irat alapján ismerteti).
26. A tanácskozáson felmerült kételyek minden bizonnyal nyomot hagytak – a későbbi fejlemények ellenére is – Novomeský gondolkodásában. A februári kommunista hatalomátvétel után a magyar iskolák megnyitásának előkészületeiről tájékoztató egyik beszédében, amely a tanfelügyelők és az iskolaigazgatók számára szervezett tanfolyamon hangzott el, 1948. okt. 4-én megjegyezte: kérdéses, vajon nem irreális és megvalósíthatatlan volt-e a cél, hogy 1945 után kisebbségek, magyarok és németek nélkül újul meg a Csehszlovák Köztársaság. (Novomeský, Ladislav: Čo je najdôležitejšie. In: Bakoš, Ludovíť (zost.): *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava, 1949, 92. p. (Az előadás szövege bekerült egy, a hetvenes években megjelent válogatásba is, ahonnan viszont az említett részt kihagyták (Novomeský, Ladislav: *Nová duch novej školy*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974, 228–239. p.).
27. Drug, Štefan (zost.): *Umenie politiky a politika umenia. Z listov Laca Novomeského*. I. I. m. 56. p.
28. Uo. 77–79 p.
29. Novomeský, Ladislav: Szocialista neveléssel a magyar lakosság állampolgári hűségének ápolásáért. In: uó: *Az időszerűség...* i. m. 221–225. p.
30. Uo. 223. p.
31. Uo.
32. Uo.
33. Uo. 224. p.
34. Uo.
35. Šutaj, Štefan: „Akcia Juh.” Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Sešity pro sodobé djiny AV ČR. Svazek 8. Praha, 1993, 62 p.
36. Gabrzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda, Liliium Aurum, 1999, 26. p.
37. A Csemadok 1949. március 5-én tartott, Lőrincz Gyulát elnökké választó közgyűlésről küldött üdvözlő táviratban, alighanem több volt, mint kötelező rituálé, amikor a küldöttek „a kormány-elnökhelyettes urat” a magyar ajkú dolgozók nevében hálától túlcorduló szívvel köszöntötte. (*Új Szó*, 1949. március 12.) A komáromi Jókai szobor helyreállítási ünnepségen mondott beszédébe Lőrincz Gyula 1952-ben a szobor újbóli felállításának fő akadályozójaként – személyes, bonyolult és kétes mozzanatokot felidézve – emlegette, hogy „a Megbízott Hivatal élén egy azóta eltávolított, burzsoá nacionalizmussal megbélyegzett szlovák író, Novomeský állt” (*Új Szó*, 1952. szeptember 30).
38. E. Fehér Pál: Egy jelentős szlovák könyv [Vila Tereza]. *Élet és Irodalom*, 1963. 38. sz. 12. p.; E. Fehér Pál. Portrévázlat Novomeskýről: *Élet és Irodalom*, 1963. 52. sz. 2. p.
39. Csehszlovákia 1963. *Kortárs*, 1963, 12. sz. 1187–1188. p.
40. III. sjezd Svazu československých spisovatelů. Praha, 22.–24. května 1963. Protokoll. Praha, Československý spisovatel, 1963, 115–122. p.
41. Uo. 210–214 p. Dobos László felszólalása nem jelent meg magyarul. Az *Új Szó* akkori főszerkesztője, Dénes Ferenc nem engedélyezte a közlést.
42. Szabó Rezső személyes közlése. (A kassai „incidenst” érinti Forbáth Imrének 1965. július 18-án kelt E. Fehér Pálhoz írt levele: „Kérdez az Illyés–Novomeský ügyről. Kassán és Stószon vitában felmerült a 45-ös év – transzfer, áttelepítések és Illyés személyesen elítélte az akkori nemzetiségi politika torz tévedéseit, s azokkal kapcsolatban Clementist és Novomeskýt. Én megpróbáltam lecsitítani a kedélyeket és rámutattam az azóta lényegesen megváltozott helyzetre.” A levél E. Fehér Pál tulajdonában van.)
43. E. Fehér Pál személyes közlése.
44. A *Két levél* címet viselő gépirásos dokumentum, amely a Sziklay László és Illyés Gyula közötti 1966 őszén történt levélváltást összekapcsolva Két levél címmel megtalálható

- a Csemadok levéltárának titkári különgyűjteményében. 1978-ban megjelent egy újabb Sziklay-levéllel kibővítve Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című könyvében (Budapest, Magvető Kiadó, 1978, 21–87. p.). Valójában ekkor derült ki, hogy a partner Sziklay László, minthogy az eredetiben Illyés „egy kedves” barátot emleget. Novomeský, nem tudni pontosan, milyen körülmények között, és milyen utat megjárta reagálása szintén fennmaradt a Csemadok levéltárának említett gyűjteményében. További sorsáról még annyi ismeretes, hogy 1994-ben megjelent belőle az akkor a Matica slovenskához visszakerült *Slovenské pohľady* 1994. évi 3. számában a magyarok felkelésben való részvételét érintő részlet. A közléshez fűzött bevezető magyarázatból kiderül, hogy a levelezés már 1971-ben a szerkesztőség birtokában volt, de annak közlését „felsőbb” utasításra nem engedélyezték, így a szerkesztőség archívumában maradt. (*Slovenské pohľady*, 1994, 4. sz. 8–10. p.)
45. A nép nem lehet vétkes. Beszélgetés Laco Novomeský nemzeti művésszel. In: Fónod Zoltán: *Vallató idő*. I. m. 362–363. p.
 46. *Laco Novomeský válogatott versei*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1969, 22. p.
 47. Lásd a 4. számú jegyzetet.
 48. Lásd az 5. számú jegyzetet.
 49. E. Fehér Pál: *Pozdrav z Budapešti*. In: Rosenbaum, Karol – Šmatlák, Stanislav (zost.): *Nenáhodné stretnutia*. I. m. 186–197. p.
 50. Lőrincz Gyula: A megidézett Laco Novomeský. *Új Szó*, 1979. december 29.
 51. Duba Gyula: A közép-európai ember dicsérete. In: Novomeský, Ladislav: *Az időszerűség... 279–284. p.*

JÓZSEF KISS

LADISLAV NOVOMESKÝ AND THE SLOVAK-HUNGARIAN RELATIONSHIPS

The study examines the personality of Ladislav Novomeský, placing him to the mirror of the Slovak–Hungarian relationship. The emphasis is on public activities of Novomeský, trying to show the colourfulness of his personality, his poetical and mental presence, and his ideological and political commitment. The author gives relevant role to the ideology of Novomeský, to the affection for the complexity, difficultness and contradictions of reality. The study also shows that at the end of the thirties at the time of the anti-fascist national front how Gyula Illyés corrected, according to his book on Petőfi - his previous opinion on revolution from 1848 to 1849 that stems from the simplified thesis of Marxistic revolution theory. In relation with the years during the was the study shows that the Hungarian translation of Novomeský's many poems were published in the papers of his Hungarian friend living in Pozsony, Esterházy János. The study also deals with Novomeský's attitude on cancelling Hungarian schools after 1945. Novomeský, as the leader of Slovak education urged the preservation of Hungarian primary schools until the time of the deportation of Hungarian population to Hungary. At the same time he remained contacts with his intervening friends in favour of Hungarian population living in Slovakia. The period after Novomeský's rehabilitation, in Hungarian context, the study introduces the correspondence with Gyula Illyés during the sixties. This analysis shows mutual sensitiveness present in judging the past of Slovak-Hungarian relationships. In case of Novomeský it is clear how the relentless faith in socialism bears the moments of monotonousness. Expect of conclusion the study tries to give an addition to social-psychological and personality psychology components of the Slovak-Hungarian relationship present after the system changes.

DISPUTATIONES SAMARIENSES

FEJEZETEK SOMORJA VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL

**Történelmi konferencia a Zsigmond
király által adományozott városi
kiváltságok elnyerésének
600. évfordulója alkalmából**

LILIUM AURUM